

*Bartłomiej Dziejcie** <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

UWAGI O KONCEPCJI WAD OŚWIADCZENIA WOLI W PRAWIE POLSKIM I FRANCUSKIM

Streszczenie. Artykuł ma na celu przedstawienie podstawowych założeń ustawodawców polskiego i francuskiego, które zadecydowały o ukształtowaniu regulacji wad oświadczenia woli w każdym z porządków prawnych. W pierwszej kolejności zaprezentowane zostały zapatrywania obu systemów na pojęcie oświadczenia woli, bez którego rozważenia nie sposób zrozumieć konstrukcji wad oświadczenia woli. Następnie przedstawione zostały koncepcje wad oświadczenia woli przyjęte w dwu systemach: normatywna w prawie polskim i psychologiczna w prawie francuskim. Zidentyfikowane i omówione zostały również wartości chronione przez konstrukcję wad oświadczenia woli. Wyjaśnione zostały nadto ogólne różnice w kodeksowym unormowaniu tych wad w obu systemach. Asumpt do podjęcia rozważań nad tytułowym zagadnieniem stanowi reforma francuskiego prawa zobowiązań dokonana ordonanssem z 2016 r., która objęła również regulację wad oświadczenia woli. Towarzyszyła jej żywa dyskusja, która wzbogaciła dorobek doktryny francuskiej o nowe wypowiedzi dotyczące unormowania wad oświadczenia woli.

Słowa kluczowe: wady oświadczenia woli, pojęcie oświadczenia woli, aksjologia regulacji wad oświadczenia woli, reforma francuskiego prawa zobowiązań z 2016 r., komparatystyka prawnicza

REMARKS ON THE CONCEPT OF DEFECTS OF CONSENT IN POLISH AND FRENCH LAW

Abstract. The aim of the article is to present the basic principles of the Polish and French law which determined the regulation of defects of consent in each of the legal orders. Firstly, the views of both systems on the concept of declaration of will, without which it is impossible to understand the construction of defects of consent, are presented. Next, the concepts of defects of consent adopted by the two systems are presented: normative in Polish law and psychological in French. The values protected by the construction of defects of consent are also identified and discussed. The general differences between the two systems in terms of the code regulation of such defects are explained. The reason for the consideration of the title issue is the reform of the French law of obligations made by the 2016 ordonnance which also included the regulation of defects of consent. It has been accompanied by a lively discussion that has enriched the body of French academic writings with new statements regarding the regulation of defects of consent.

Keywords: defects of consent, concept of a declaration of will, axiology of the regulation of defects of consent, 2016 reform of French contract law, comparative law

* Uniwersytet Łódzki, bartlomiej.dziejcie@wpia.uni.lodz.pl

1. WPROWADZENIE

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie podstawowych założeń ustawodawców polskiego i francuskiego, które zdecydowały o takim, a nie innym ukształtowaniu regulacji wad oświadczenia woli w każdym z porządków prawnych. Nie jest natomiast celem artykułu przedstawienie prawnoporównawczej analizy poszczególnych wad oświadczenia woli znanych obu systemom. Zagadnienie to wymaga odrębnego opracowania.

Asumpt do podjęcia rozważań nad tytułowym zagadnieniem stanowi reforma francuskiego prawa zobowiązań dokonana ordonanssem z 2016 r., która objęła również regulację wad oświadczenia woli. Towarzyszyła jej żywa dyskusja, która wzbogaciła dorobek doktryny francuskiej o nowe wypowiedzi, dotyczące unormowania wad oświadczenia woli. Wybór jako przedmiotu porównania prawa francuskiego uzasadniony jest jeszcze z innych względów. Truizmem jest twierdzenie, że prawo francuskie należy do tych systemów, które w największym stopniu oddziaływały na rozwiązania prawa polskiego. Jest również systemem reprezentatywnym dla prawodawstw romańskich. Przepisy o wadach oświadczenia woli spełniają przy tym w obu porównywanych systemach tożsame funkcje, różniąc się jednak co do treści.

W pierwszej kolejności zaprezentowane będą zapatrywania obu systemów na pojęcie oświadczenia woli. Następnie przedstawione zostaną koncepcje wad oświadczenia woli przyjęte w dwu systemach. Zidentyfikowane i omówione zostaną również wartości chronione przez konstrukcję wad oświadczenia woli. W dalszej kolejności wyjaśnione zostaną ogólne różnice w kodeksowym unormowaniu tych wad w obu systemach.

2. WADY OŚWIADCZENIA WOLI A KONCEPCJE OŚWIADCZENIA WOLI

Zrealizowanie założonego celu artykułu nie jest możliwe bez odniesienia się w pierwszej kolejności do wypracowanych w dwu systemach koncepcji oświadczenia woli. Ta część opracowania bynajmniej nie aspiruje do całościowego przedstawienia nader złożonej problematyki oświadczenia woli w obu porządkach prawnych. Interesować nas będzie wyłącznie jej wycinek, którego granice wytycza związek omawianych zagadnień z problematyką wad oświadczenia woli. Związek ten jest w wielu miejscach bardzo wyraźny. Złożenie oświadczenia poprzedzone wadliwym procesem powzięcia woli otwiera bowiem drogę do zasadniczego pytania o to, czy w razie rozbieżności pierwszeństwo przyznać wewnętrznej woli oświadczonego czy też złożonemu przez niego oświadczeniu?

Różne teorie oświadczenia woli tworzone w nauce prawa dawały rozmaite rozwiązania tego problemu. Udzielenie odpowiedzi na wyżej postawione pytanie

jest jednak zadaniem tak doktryny prawa, jak i ustawodawcy. Rolą tego ostatniego jest bowiem ustalenie granic, w obrębie których określona wadliwość procesu woli ma wywierać wpływ na skuteczność oświadczenia woli (por. Ohanowicz 2007, 316). Granice te wytyczone mogą zostać rozmaicie. Skrajne wersje różnych teorii, stanowiących odpowiedź na wyżej postawione pytanie, prowadzą od możliwości podważenia każdego aktu prawnego z powodu choćby najmniejszej wadliwości procesu woli do zupełnego pominięcia woli oświadczającego. Przyjęcie przez ustawodawcę określonej koncepcji wpływa zatem na treść przepisów o wadach oświadczenia woli.

Prawne unormowanie możliwości podważenia czynności prawnej z powodu wady oświadczenia woli ma rację bytu wyłącznie przy przyjęciu założenia, że konstytutywnym elementem umowy jest konsens (por. np. Terré et al. 2022, 303). Pogląd ten, określany jako konsensualizm, najogólniej ujmując, sprowadzić można do tezy, iż człowiek jest związany umową o tyle, o ile zgodził się z inną osobą na jej zawarcie¹. Co do zasady nie ma przy tym znaczenia sposób wyrażenia tej zgody (Radwański, Mularski 2019, 7). Z zasady konsensualizmu „wywodzą się określone wymagania stawiane pod adresem prawnie skutecznej woli człowieka” (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 9). Pochodną tej koncepcji jest żądanie, by tworząca prawo wola była wolna od wad (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 9). O ile nikt nie kwestionuje dziś, że konsens stanowi nieodłączny element umowy, o tyle problematyczne jest już ustalenie, na czym on w istocie polega (por. Radwański 2008, 318). Czy konieczna jest zgodność woli kontrahentów w znaczeniu psychologicznym (zgodność woli wewnętrznej), czy też wystarczy jedynie zgodność samych oświadczeń woli?

Rozważania rozpocznijmy od wyjaśnienia kilku istotnych różnic dotyczących ogólnych założeń polskiego i francuskiego systemu prawa cywilnego. Są one z reguły dość dobrze znane. Ich skrótowe przypomnienie jest jednak niezbędne do przedstawienia koncepcji wad oświadczenia woli przyjętych w obu systemach. Jest ono również nieodzowne z uwagi na terminologię stosowaną w opracowaniu, która z konieczności musi nieraz jednym wspólnym określeniem objąć różne pojęcia wywodzące się z obu systemów.

Podkreślenia wymaga, że prawo francuskie, pozostając wierne tradycji prawa rzymskiego, za podstawowe pojęcie prawa zobowiązań uznaje wciąż umowę obligacyjną. W prawie polskim zaś, za wzorem niemieckim, rolę instytucji nadrzędnej pełni czynność prawna wywodząca się z pojęcia oświadczenia woli. Znajduje to naturalnie odzwierciedlenie w koncepcji legislacyjnej. W księdze I *Część ogólna* polskiego kodeksu cywilnego² odnajdujemy tytuł IV noszący nazwę *Czynności prawne*, a dopiero w jego ramach w dziale II ujęte zostały przepisy o zawarciu

¹ Twierdzenie to nie jest jednak równoznaczne z przyjęciem, iż wola stron stanowi wyłączną podstawę wiążącej prawnie mocy umów.

² Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 z późn. zm.; dalej: k.c.).

umowy (art. 66–72¹ k.c.), a w dziale IV przepisy o wadach oświadczenia woli. Natomiast w księdze III kodeksu cywilnego francuskiego³, w jej tytule III *Des sources d'obligations* (*Źródła zobowiązań*), po kilku przepisach wprowadzających znajduje się podtytuł I *Le contrat* (*Umowa*), w ramach którego, począwszy od kwestii zawarcia umowy, reguluje się całą problematykę umów zobowiązaniowych. Tutaj też w sekcji II o ważności umowy, w ramach podsekcji I zatytułowanej *Le consentement*, znajdują się przepisy o wadach oświadczenia woli.

Konsekwencje odmiennych koncepcji legislacyjnych obu systemów wpływają na stosowaną terminologię. Wysunięcie na pierwszy plan w prawie francuskim umowy usuwa w cień pojęcie czynności prawnej, a co za tym idzie również oświadczenia woli. W prawie francuskim nie mówi się zatem o wadzie oświadczenia woli, lecz o *vice du consentement*. *Consentement*, stanowiące pierwszy i zasadniczy element każdej umowy⁴ (Brenner, Lequette 2019, pkt 12), rozumieć można przy tym dwojako (Terré et al. 2022, 165). Po pierwsze jako przejaw woli (*manifestation de volonté*) każdej ze stron, ich przyzwolenia na warunki projektowanej umowy. W tym znaczeniu mówi się o *échange des consentements*, co odpowiada mniej więcej wymianie oświadczeń woli znanej naszemu systemowi. Po drugie słowo *consentement*, etymologicznie wywodzące się od łacińskiego *cum sentire* (zgadzać się z kimś), oznacza po prostu zgodę, porozumienie (*accord*). W tym kontekście mówi się w doktrynie francuskiej o zejściu się lub wymianie dwu woli (*concours de deux volontés, échange de volontés*) – dłużnika i wierzyciela. Wyjaśniając drugie z podanych znaczeń słowa *consentement*, autorzy francuscy podkreślają, iż w przeciwieństwie do doktryny niemieckiej umowa wedle koncepcji francuskiej nie jest prostym zestawieniem dwu jednostronnych oświadczeń woli, z których każde jest wiążące samo w sobie. Stanowi ona spotkanie dwu woli, które splatając się w węzeł, dają początek nowej woli, mającej za przedmiot wykonanie zobowiązania (Terré et al. 2022, 165–166).

Rozważenia wymaga obecnie, jak przedstawione pojęcie *consentement* ma się do terminów używanych w nauce prawa polskiego. Wydawać by się mogło, że w pierwszym z przedstawionych znaczeń odpowiada ono pojęciu konsensu, przez który rozumie się zgodność oświadczeń woli stron umowy. Pojęcie *consentement* ma jednak znaczenie szersze i wyraźnie zabarwione woluntarystyczną tradycją prawa francuskiego. Na gruncie prawa polskiego przyjmuje się bowiem, że „miarodajny dla prawa sens oświadczenia woli niekoniecznie musi być adekwatny do treści przeżywanych przez podmiot składający oświadczenie woli” (Radwański 1985, 592). Z tego względu nie należy identyfikować zgodnych oświadczeń woli stron z ich zgodną wolą w znaczeniu psychologicznym (Radwański 1985, 592 i cyt. tam lit.). Na gruncie prawa francuskiego w samym pojęciu *consentement* dostrzegamy zaś element woli, zgody oświadczającego (por.

³ Code civil des Français; dernière modification le 21 mai 2023; dalej: *c. civ.*

⁴ Por. art. 1128 *c. civ.*

Longchamps de Bérier 2020, 156–157). Pojęcie to ma więc naturę podwójną: przedmiotowo-podmiotową. Oznacza nie tylko użycie przez daną osobę określonych znaków do zakomunikowania innym swojej woli (oświadczenie, przejaw woli – element przedmiotowy), ale również sam proces psychiczny⁵ osoby zamierzającej zawrzeć umowę (element podmiotowy), który musi zostać następnie uzewnętrzniony. Zamiar (*intention*) wywołania skutków prawnych uznaje się za konieczny element procesu zawierania umowy (por. Buffelan-Lanore, Larribau-Terneyre 2022, 332).

Wedle koncepcji francuskiej zgodne co do zasady mają być wole (wewnętrzne) stron, a nie złożone przez nich oświadczenia. Podstawę dla takiego rozumowania stanowi art. 1101 *c. civ.*, zgodnie z którym umowa to porozumienie między dwoma lub więcej osobami w celu utworzenia, zmiany, przeniesienia lub wygaśnięcia zobowiązania (*le contrat est un accord de volontés entre deux ou plusieurs personnes destiné à créer, modifier, transmettre ou éteindre des obligations*). Rozumowanie to znajduje również oparcie w treści art. 1113 *c. civ.*, według którego umowa dochodzi do skutku przez złożenie oferty i jej przyjęcie, przez które strony wyrażają wolę zobowiązania się (*le contrat est formé par la rencontre d'une offre et d'une acceptation par lesquelles les parties manifestent leur volonté de s'engager*).

Z tych powodów doktryna francuska nie posługuje się pojęciem oświadczenia woli (*declaration de volonté*), lecz mówi raczej w tym kontekście o przejawie woli (*manifestation de volonté*). Jak się wydaje, to drugie pojęcie wyraźniej wskazuje na wtórny charakter znaków będących jedynie nośnikiem woli osoby zamierzającej zawrzeć umowę. Nauka francuska nie przykładą jednak wagi do samego pojęcia przejawu woli i jego ucieleśnień w różnych znakach. Nie rozwinęła się również na gruncie tego prawa, w przeciwieństwie do prawa niemieckiego, pogłębiona analiza pojęcia oświadczenia woli (Flour, Aubert, Savaux 2022, 247).

Ściśle biorąc, prawo francuskie nie posługuje się więc pojęciem wad oświadczenia woli. Nie będzie chyba zbyt przesadą tłumaczenie określenia *vice du consentement* po prostu jako wady woli⁶. W niniejszym opracowaniu, mówiąc o wadzie oświadczenia woli lub o samym tylko oświadczeniu woli, mam jednak na myśli również pojęcie *vice du consentement*, jak i odpowiedniki pojęcia oświadczenia woli w prawie francuskim. Oświadczenie woli jest wszak pojęciem tak często używanym i tak mocno zakorzenionym w polskiej nauce prawa, że jego wykorzystanie w polskim opracowaniu na określenie odpowiednich pojęć prawa

⁵ „Le consentement est d'abord, fondamentalement, une opération mentale, une disposition intérieure” (Terré et al. 2022, 166).

⁶ Przyjmuje się również tłumaczenie tego określenia jako „wada zgody” – zob. np. Machnikowski (2022, art. 84, nb. 21). W doktrynie francuskiej zauważa się, że *code civil* redukuje wolę do pojęcia *consentement* – tak Brenner, Lequette (2019, pkt 12). Na temat stosunku obu pojęć pisze Frison-Roche (1995, 573–578).

francuskiego wydaje się nieuchronne⁷. Na terminologii jednak sprawa się nie kończy. Jak się przekonamy, różnice między systemem polskim i francuskim sięgają samej koncepcji wad oświadczenia woli.

Po omówieniu zasadniczego punktu widzenia systemu francuskiego w przedmiocie koncepcji oświadczenia woli pora teraz skrótkowo przedstawić stanowisko, jakie zajmuje w tej sprawie prawo polskie. Już na wstępie powiedzieć można, że doktryna nasza podążała w tej kwestii zasadniczo śladem nauki niemieckiej. Stamtąd też początek swój biorą klasyczne teorie wyjaśniające znaczenie oświadczenia woli (teoria woli – *Willenstheorie*, teoria oświadczenia – *Erklärungstheorie* i teoria doniosłości prawnej – *Geltungstheorie*) rozwijane następnie przez poszczególnych autorów polskich. Nie jest jednak moim zadaniem referowanie ich założeń. Ograniczę się do przedstawienia aktualnego stanowiska doktryny.

Nie ulega wątpliwości, że oświadczenie woli stanowi konieczny element każdej czynności prawnej⁸. W przeciwieństwie jednak do w miarę spójnej i tradycyjnie woluntarystycznej orientacji prawa francuskiego doktryna polska daleka jest od jednomyślności w kwestii pojęcia oświadczenia woli. Najogólniej biorąc, ścierają się stanowisko tradycyjne określane jako orientacja wolicjonalna (psychologiczna koncepcja oświadczenia woli) oraz stanowisko określane jako orientacja obiektywna (socjologizująca koncepcja oświadczenia woli)⁹. Wydaje się, że coraz większe uznanie zyskuje w nauce polskiej nurt obiektywizujący, zrywający z wymaganiami istnienia po stronie oświadczonego zamiaru wywołania określonych skutków prawnych (Jędrzejewska 1992, 56–173; Radwański, Mularski 2019, 25 i n.). Odpowiada to w zasadzie ogólnej tendencji rozwojowej prawa prywatnego, która prowadzi od koncepcji subiektywnych w kierunku stopniowej obiektywizacji poszczególnych pojęć prawnych. Nie wynika z tego jednak, iż spór o pojęcie oświadczenia woli został ostatecznie rozwiązany. Stanowisko doktryny polskiej chyba najlepiej podsumował S. Rudnicki, który w odniesieniu do definicji czynności prawnej pisał: „poglądy w tej sprawie różnią się, przybierając niekiedy charakter sporu o słowa” (Rudnicki 1998, 138). Wtórzy mu M. Pyziak-Szafnicka, która nie dostrzega istotnych merytorycznych różnic w rozumieniu czynności prawnej na gruncie pojawiających się w doktrynie koncepcji (Pyziak-Szafnicka 2009, 546). Trafnie podkreśla się przy tym, że

różnice między koncepcją psychologiczną oświadczenia woli, interpretowaną jednakże zgodnie z teorią oświadczenia (nie zaś teorią woli), i koncepcją socjologizującą (...) mają w istocie rzeczy charakter doktrynalny, nie przekładają się natomiast na odmienne wnioski odnośnie

⁷ Tak też czyni A. Jędrzejewska, która określeniem „koncepcja oświadczenia woli” obejmuje również dorobek doktryny francuskiej (Jędrzejewska 1992).

⁸ Zwolennikiem utożsamiania oświadczenia woli z czynnością prawną jest Szpunar (1974, 3–16).

⁹ Trafnie zauważa się w literaturze, że historia pojęcia oświadczenia woli jest w istocie historią sporów o przewagę w nim elementów subiektywnych lub obiektywnych – tak Jędrzejewska (1989, 75).

do stosowania przepisów dotyczących oświadczeń woli i czynności prawnych. (Wolter, Ignatowicz, Stefaniuk 2020, 323)

Jak daje się zauważyć, doktryna polska dzieli z nauką niemiecką wszelkie trudności wynikające z definiowania oświadczenia woli. Źródło biorą one ze znacznego rozbudowania teorii czynności prawnej. W każdym razie oświadczenie woli w nauce polskiej ma charakter bardziej zobiektywizowany. Próżno szukać u autorów polskich wymownie krótkiej tezy, powtarzanej w doktrynie francuskiej, iż *contracter c'est vouloir* – zawierać umowę znaczy chcieć (Terré et al. 2022, 299)¹⁰. Znamienny jest natomiast fakt, że te same argumenty prawne, które w prawie francuskim służą za juretyczną podporę teorii woli, odnaleźć można również w polskim kodeksie cywilnym. Według części polskiej doktryny z brzmienia art. 60, art. 66 § 1 oraz art. 65 § 2 k.c. wnioskować bowiem można, że oświadczeniem woli jest zachowanie człowieka, „z którego wynika, że wyraża zamiar (wołę) wywołania określonego skutku prawnego” (Wolter, Ignatowicz, Stefaniuk 2020, 322–323 i cyt. tam lit.). W szczególności brzmienie art. 60 k.c. wykazuje podobieństwo z powoływanym wcześniej art. 1113 *c. civ.* we fragmencie, w którym przepis ten stanowi, iż wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny (*par lesquelles les parties manifestent leur volonté de s'engager*). Okazuje się więc, że, przeciwnie niż sugerował S. Grzybowski, sama treść przepisu nie przesądza o takiej lub innej koncepcji oświadczenia woli w danym systemie (Grzybowski 1974, 476; tak też Gutowski 2010, 66). Z podobnie brzmiących przepisów wyprowadzane są zgoła odmienne wnioski. Przywiązanie prawników do tradycji, która zresztą w myśleniu prawniczym jest cechą pożądaną, ma w tej materii znaczenie kluczowe.

Rysujące się różnice co do ujęcia oświadczenia woli w obu systemach nie powinny jednak wywoływać mylnego wrażenia, iż rozdzwięk ten przekłada się w całej rozciągłości na praktyczne rezultaty stosowania przepisów o wadach oświadczenia woli¹¹. Już dawno dostrzeżono, że nadmierne eksponowanie odmiennego od francuskiego punktu widzenia doktryny niemieckiej w kwestii znaczenia woli dla powstania czynności prawnej wydaje się mocno wątpliwe (Ghestin 1971, 3). Jak zauważył A. Rieg, podobne wątpliwości powstające na gruncie obu systemów doprowadziły do podobnych rozwiązań (Rieg 1961, 92–145 – cyt. za Ghestin 1971, 3).

¹⁰ Teza ta przybiera niekiedy nieco złagodzoną wersję w postaci: *contracter, c'est d'abord vouloir* (Flour, Aubert, Savaux 2022, 242). Podobne sformułowanie odnajdujemy u B. Lewaszkiewicz-Petrykowskiej, która pisała: „Możemy nawet powiedzieć, że w sferze czynności prawnych wszystko się od woli zaczyna”, dodając wszakże zaraz „Czy jednak wszystko się do niej sprowadza?” Odpowiedź na to pytanie jest jednak zdaniem autorki negatywna (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 3 i n.).

¹¹ Podobnie jak rozdzwięk koncepcji oświadczenia woli prezentowanych w doktrynie polskiej – por. wyżej cytowany fragment podręcznika A. Woltera, J. Ignatowicza i K. Stefaniuka.

3. NORMATYWNA I PSYCHOLOGICZNA KONCEPCJA WAD OŚWIADCZENIA WOLI

Naszkiecowanie pojęcia oświadczenia woli i *consentement* w prawie polskim i francuskim umożliwia przedstawienie koncepcji teoretycznych, które legły u podstaw unormowania wad oświadczenia woli. Naprzód krótkiego przedstawienia wymaga jednak katalog wad znanych każdemu z kodeksów.

Jak wiadomo, w prawie polskim w tytule IV księgi I kodeksu cywilnego w dziale IV pt. *Wady oświadczenia woli* ustawodawca uregulował pięć wad oświadczenia woli: brak świadomości lub swobody, pozorność, błąd, podstęp i groźbę. Odrębnie, w księdze dotyczącej zobowiązań, zamieszczony został przepis o wyzysku (art. 388 k.c.), którego status jako wady oświadczenia woli jest jednak sporny (zob. Lewaszkiewicz-Petrykowska 2009, 849)¹². Odmienne sprawa przedstawia się w prawie francuskim. Ustawa zna bowiem tylko trzy wady oświadczenia woli, określane mianem *trilogie classique*: błąd (*erreur*), podstęp (*dol*) oraz groźbę/przymus (*violençe*). Również w doktrynie francuskiej sporny był status wyzysku (*lésion*), choć wydaje się, że reforma z 2016 r.¹³ dostarczyła argumentów na rzecz tezy, iż wyzysk nie jest wadą oświadczenia woli (zob. np. Mazeaud, Latina 2018, pkt 1–14). Taki pogląd należy uznać za reprezentatywny. Z uwagi na złożony charakter wyzysku i wątpliwości co do jego statusu w obu systemach pozostanie on zasadniczo poza ramami niniejszego opracowania.

W polskiej nauce prawa przyjmuje się na ogół normatywną koncepcję wad oświadczenia woli (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1971, 59–71; Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 9 i n. oraz 36 i n.; Grzybowski 1974, 569–572; Radwański 2008, 379–380; Wolter, Ignatowicz, Stefaniuk 2020, 391–392)¹⁴. Podkreśla się, że „wbrew nazwie wadliwość samego procesu woli towarzysząca podejmowaniu decyzji i składaniu oświadczenia nie odgrywa poważniejszej roli” (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 108). Nie należy zatem sugerować się etymologią słowa „wada oświadczenia woli” i poszukiwać odpowiedzi na pytanie o pierwszeństwo woli wewnętrznej lub oświadczonej. Spór ten bowiem w czystej postaci w większości wypadków w ogóle nie występuje (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 9 i n.). Słusznie podkreśla B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, że „każda ze znanych kodeksowi cywilnemu wad oświadczenia woli stanowi sama dla siebie stan zamknięty” (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 12). Nie ma wady oświadczenia woli w ogólności, występują tylko konkretne, opisane przez ustawę wady (Lewaszkiewicz-Petrykowska 2009, 850). Nie na wiele zatem, zdaniem autorki, przydaje się poszukiwanie rozwiązań na drodze rozważań psychologicznych (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 12–13).

¹² Dominuje stanowisko, zgodnie z którym wyzysk nie stanowi wady oświadczenia woli.

¹³ Ordonnance n° 2016–131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations (JORF n° 0035 du 11 février 2016).

¹⁴ W kierunku koncepcji psychologicznej zmierza zaś Wilejczyk (2014, 300 i n.).

Zgodnie z prezentowaną koncepcją „wada oświadczenia woli” stanowi zbiorczą nazwę przyjętą dla oznaczenia przewidzianych przez prawo wypadków możliwości podważenia skuteczności aktu prawnego, jednakże tylko przy zaistnieniu przesłanek ukształtowanych przez normę prawną (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 6, 25; Lewaszkiewicz-Petrykowska 2009, 848). Próżno szukać w tej definicji jakiegokolwiek odniesienia do psychiki autora oświadczenia woli. Liczy się wyłącznie spełnienie przesłanek ustawowych.

Normatywna koncepcja wad oświadczenia woli za nieprzydatne uznaje wy-prowadzanie szczegółowych sądów z ogólnych pojęć psychologicznych. Koncentruje się za to na ustaleniu na podstawie treści przepisu, czy możliwe jest podważenie czynności prawnej. Jest to tym bardziej uzasadnione, że „liczba wad oświadczenia woli jest ściśle oznaczona, a przesłanki uzasadniające możliwość powołania się na nie są starannie określone” (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 9). Za przyjęciem koncepcji normatywnej przemawia również okoliczność, że przesłanki prawnej doniosłości wad oświadczenia woli nie są jednorodne. Ta sama wada, rozumiana jako pewna zaszczość psychiczna, w jednym przypadku stanowić będzie podstawę wzruszenia czynności prawnej, w innym zaś będzie zjawiskiem zupełnie prawnie obojętnym.

Zgoła odmiennie sprawa przedstawia się w doktrynie francuskiej. Dominuje tu tradycyjna, psychologiczna koncepcja wad oświadczenia woli. Wady oświadczenia woli uważane są za element stanu psychicznego kontrahentów, powodujący nieprawidłowość procesu powzięcia woli. Badać należy zatem jakość woli wyrażonej przez oświadczonego (Flour, Aubert, Savaux 2022, 433). Podobnie jak w nauce polskiej, jednak z nieco innych powodów, zasadnicze wątpliwości budzi rozważanie wadliwości czynności prawnej według modelu polegającego na rozbieżności między wolą wewnętrzną (*volonté interne*, *volonté réelle*) a wolą zewnętrzną (*volonté exprimée*, *volonté déclarée*). Ta ostatnia jest bowiem tylko przejawem woli wewnętrznej.

Skłonni jesteśmy powiedzieć, że nauka francuska pozostaje co do zasady wier-na maksymie z Digestów zawartej w komentarzu Pomponiusza do pism Sabiniana (D. 39, 3, 20), zgodnie z którą *nulla (...) voluntas errantis est* [działający pod wpływem błędu nie ma żadnej woli]. Taki jest niewątpliwie teoretyczny punkt wyjścia prawników francuskich. Cytowany fragment Digestów odnieść można również do pozostałych wad oświadczenia woli. Konsekwentne zastosowanie tej logiki prowadzi nieuchronnie do wniosku, że ustawa powinna uznawać przejaw woli wynikający z wady oświadczenia woli za niezobowiązujący jego autora, gdyż nie wyraża on świadomej zgody oświadczonego (por. Carbonnier 2000, pkt 47; Ghestin, Serinet 2017, pkt 93; Radwański 2008, 405). Przyjmuje się jednak, że nie jest możliwe uwzględnienie woli wewnętrznej w całej jej psychologicznej złożoności (zob. np. Ghestin, Serinet 2017, pkt 93). Prowadziłoby to do zbytnej dowolności i wprowadzało zbyt wiele niepewności do stosunków umownych (Terré et al. 2022, 303). Wadliwość towarzysząca psychicznemu procesowi powzięcia woli jest przy tym często trudno dostrzegalna i równie trudna do oszacowania.

4. AKSJIOLOGIA UNORMOWANIA WAD OŚWIADCZENIA WOLI

Ogólna tendencja doktryny francuskiej do przyznawania pierwszeństwa woli wewnętrznej nie oznacza, że pozostała ona obojętna na problematykę wartości takich, jak bezpieczeństwo i pewność obrotu (Terré et al. 2022, 303; Ghestin 1971, 6–8). Niemożność uwzględnienia woli wewnętrznej w całej jej złożoności prowadzi autorów francuskich do konieczności wzięcia pod uwagę przy badaniu wystąpienia wady oświadczenia woli również innych czynników, które stanowiłyby przeciwwagę dla nieprawidłowości wynikającej z wadliwości woli oświadczającego. Oczywiście jest bowiem, że nie ma takiego porządku prawnego, który brałby pod uwagę każdą nieprawidłowość w powzięciu i wyrażeniu woli. Ustawodawcy wszystkich państw z konieczności stawiają określone tamy, precyzyjnie ustanawiając przesłanki powołania się na każdą z wad (por. Lewaszkiwicz-Petrykowska 1972, 10). To, jak tamy te zostaną postawione, uzależnione jest od wartości, którymi kieruje się ustawodawca i judykatura przy wytyczaniu granic umożliwiających podważenie czynności prawnej. Tymi sprawami należy obecnie się zająć.

U podstaw każdego prawa leżą określone wartości. Dotyczy to, rzecz jasna, również przepisów o wadach oświadczenia woli. W doktrynie dostrzega się, że przepisy te stanowią konstrukcję chroniącą – *mesure curative* (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 25; Flour, Aubert, Savaux 2022, 300)¹⁵. Spróbujmy zatem zidentyfikować wartości, które legły u podstaw decyzji ustawodawcy o umożliwieniu podważenia aktu prawnego w określonych przez ustawę wypadkach.

Zapłatywania na tę kwestię przedstawiają się nieco odmiennie w obu systemach. Doktryna i orzecznictwo francuskie podkreślają, że u podstaw regulacji wad oświadczenia woli leżą zarówno względy psychologiczne (*considérations psychologiques*), jak i moralne (*considérations morales*). Według utrwalonego schematu z pierwszych bierze źródło regulacja błędu (*erreur*), a z drugich podstęp (*dol*). Obie te kategorie leżą zaś u podstaw regulacji groźby/przymusu (*violence*) (zob. np. Flour, Aubert, Savaux 2022, 434). W literaturze francuskiej odnaleźć można wszakże pogląd, który regulację wszystkich wad oświadczenia woli wiąże z względami moralnymi (Ripert 1949)¹⁶. Zasługuje on na pełne uznanie. Uwzględnienie interesów obrotu, choć słabo dostrzegalne w wypowiedziach doktryny, uwidacznia się jednak w orzecznictwie sądowym.

Z racji, że doktryna francuska przyjmuje psychologiczną koncepcję wad oświadczenia woli, zwykła ona postrzegać regulację błędu głównie jako środek ochrony woli. Optyka woluntarystyczna, a także przywiązanie do indywidualizmu

¹⁵ Są przy tym środkiem ochrony indywidualnej o charakterze następczym. Sięgnięcie po nie możliwe jest bowiem dopiero po wystąpieniu określonej wadliwości oświadczenia.

¹⁶ W podobnym duchu wypowiada się Carbonnier (2000, pkt 47) – przytaczam za Flour, Aubert, Savaux (2022, 434). W tym kierunku, jednak niekonsekwentnie, również Flour, Aubert, Savaux (2022, 433–434, 444, 473).

i liberalizmu każą wyjść od osoby błędzącego i to z jego perspektywy patrzeć na problematykę wartości chronionych przez przepisy o błędzie. Podstęp zaś, nie- stanowiący w prawie francuskim, ściśle ujmując, wady oświadczenia woli, lecz jej przyczynę (Flour, Aubert, Savaux 2022, 477; Terré et al. 2022, 331–332), po- wiązanie wyłącznie z względami moralnymi zawdzięcza swojej deliktowej natu- rze, wywodzącej się z prawa rzymskiego. Nie sędzę jednak, by taka klasyfikacja w pełni odpowiadała rzeczywistości. Wynika ona raczej z powtarzania uświę- conych tradycją formuł aniżeli z dokładnej obserwacji rzeczywistości. Również w prawie francuskim istnieją bowiem mechanizmy, które zarówno w przypadku błędu, jak i podstępu stoją na straży tak wartości moralnych, jak i tych natury psychologicznej. Ich prezentacja wymagałaby jednak omówienia poszczególnych przesłanek tych wad oświadczenia woli, co wykracza poza ramy opracowania.

Inaczej zagadnienie aksjologii regulacji wad oświadczenia woli przedstawia się w prawie polskim. Przywiązanie raczej do teorii oświadczenia niż woli, mające genezę już w przepisach kodeksu zobowiązań¹⁷, zmusza do wzięcia pod uwagę, już na etapie rozważań teoretycznych, również interesów obrotu. Wartości chronione przez regulację wad oświadczenia woli zwięźle charakteryzuje Z. Radwański, stwierdzając, iż regulacja ta opiera się na dwu zasadach: woli i zaufania (Rad- wański 2008, 380).

Po pierwsze ochronie podlega zatem autonomia woli w zakresie podejmowa- nia czynności prawnych. Według M. Wilejczyk przepisy o wadach oświadczenia woli, szczególnie zaś przepisy o błędzie i o braku świadomości, chronią również, co najmniej na równi z autonomią woli, jej autentyczność. Nie tyle bowiem chodzi w tym przypadku o naruszenie swobody decyzyjnej jakiegoś podmiotu, ile o to, że złożone w takich warunkach oświadczenie wypadło inaczej niżby wypadło, gdyby tych nieprawidłowości nie było (Wilejczyk 2014, 300–301).

Po drugie przepisy o wadach oświadczenia woli na celu mają ochronę zaufa- nia. Obejmuje ona zarówno zaufanie kontrahenta opierającego się na złożonym oświadczeniu, jak i w ogólności wartości takie, jak bezpieczeństwo i pewność obrotu. W doktrynie polskiej tradycyjnie podkreśla się samodzielność skutków prawnych złożonego oświadczenia woli. Ma ono bowiem kontekst społeczny (Le- waszkiewicz-Petrykowska 1973, 3, 14). Odrywa się od autora i zaczyna niejako żyć swoim własnym życiem w wyznaczonych przez prawo ramach (Wojewoda 2009, 630). Podważenie skuteczności złożonego oświadczenia woli powoduje tedy wstrząs w relacjach między stronami (Lewaszkiewicz-Petrykowska 1973, 17). Szczególnie godzi ono w kontrahenta czynności prawnej opierającego się na treści złożonego przez drugą stronę oświadczenia. Prawo nie może wobec tego pozostać obojętne.

¹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27.10.1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U. nr 82 poz. 598).

W piśmiennictwie polskim podkreśla się niekiedy, że ochroną zaufania realizowaną przez przepisy o błędzie, podstępnie i wyzysku objęty jest również sam oświadczający. Chodzi mianowicie o ochronę zaufania związaną ze stanem wiedzy podmiotu składającego oświadczenie woli. W przypadkach tych dochodzi do naruszenia zaufania autora oświadczenia, które żywił on wobec partnera. Powołanie się na wadę oświadczenia woli ma na celu jego przywrócenie. Uchylenie się od skutków prawnych złożonego oświadczenia stawia oświadczającego w sytuacji zbliżonej do tej, w której znalazłby się, gdyby nie podjął decyzji, działając w zaufaniu do partnera. Przepisy o błędzie, podstępnie i wyzysku określono przeto mianem instrumentu restytucyjnej ochrony zaufania (Machnikowski 2010, 132 i n.).

Omówione wyżej wartości chronione są przez przepisy o wadach oświadczenia woli na kilka sposobów. Ochrona autonomii i autentyczności woli realizowana jest w prawie polskim bądź przez sankcję w postaci bezwzględnej nieważności czynności prawnej (art. 82 i 83 § 1 k.c.), bądź też przez przyznanie oświadczającemu prawa podmiotowego kształtującego do uchylenia się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia (sankcja nieważności względnej – art. 88 k.c.). W prawie francuskim ochrona ta realizowana jest przez przyznanie oświadczającemu uprawnienia do żądania stwierdzenia przez sąd nieważności atakowanej czynności prawnej lub też do stwierdzenia nieważności w drodze umowy zawartej z kontrahentem (art. 1178 *c. civ.*). Ochrona zaufania w obu systemach realizuje się zaś przez dokładne określenie w ustawie przesłanek podważenia skuteczności aktu prawnego – owo stawianie tam dla powołania się na wadę oświadczenia woli. Dodatkowo jej przejawem w przypadku nieważności względnej jest ustanowienie terminów, które ograniczają możliwość wzruszenia czynności prawnej. W prawie francuskim jedną z innowacji wprowadzonych ordonansem z 2016 r. jest przyznanie adresatowi oświadczenia woli możliwości wyznaczenia oświadczającemu sześciomiesięcznego terminu bądź na potwierdzenie wadliwego oświadczenia woli, bądź na wniesienie powództwa o stwierdzenie nieważności czynności prawnej (art. 1183 *c. civ.*). W razie upływu terminu przy jednoczesnej bierności autora oświadczenia, czynność uważa się za potwierdzoną, a uprawnienie do wzruszenia czynności wygasa.

5. RÓŻNICE W OGÓLNYM UNORMOWANIU WAD OŚWIADCZENIA WOLI W PORÓWNYWANYCH SYSTEMACH

Przejdźmy teraz do omówienia kodeksowego unormowania wad oświadczenia woli według prawa polskiego i francuskiego. Przedstawiony został już ich katalog, a także wyjaśnione zostało umiejscowienie przepisów o wadach oświadczenia woli w obu ustawach. Zbadania wymagają różnice w ogólnym unormowaniu wad oświadczenia woli w dwu systemach.

Po pierwsze, wskazać trzeba na odmienne ukształtowanie katalogu wad oświadczenia woli. Od reformy prawa zobowiązań z 2016 r. nie budzi wątpliwości,

że stan wyłączający świadomość lub swobodę (*insanité d'esprit*) nie stanowi w prawie francuskim wady oświadczenia woli. System ten nie podążył jednak śladem prawodawstw, które zagadnienie to ujmują w ramach szerszego problemu zdolności do kontraktowania (np. prawo niemieckie). Brak świadomości lub swobody rozpatrywany jest za to w kategoriach istnienia zgody/woli (*consentement*) stanowiącej jeden z warunków ważności umowy (art. 1128 *c. civ.*). Rozwiązanie to odpowiada psychologicznej koncepcji wad oświadczenia woli. Skoro nie ma w tym wypadku w pełni świadomej z punktu widzenia psychologii zgody człowieka na zawarcie umowy, nie ma sensu rozważać jej wadliwości. Co istotne, przeważa jednak pogląd, że sankcją, którą pociąga za sobą *insanité d'esprit*, jest nieważność względna (Dissaux 2017, pkt 125)¹⁸. Umożliwia to, mimo braku świadomej zgody, trwanie aktu prawnego w razie niewzruszenia go przez autora oświadczenia. Gdy idzie o prawo polskie, uznać należy, że zakwalifikowanie braku świadomości lub swobody jako wady oświadczenia woli stanowi argument na rzecz normatywnej koncepcji wad oświadczenia woli (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 37). Ustawodawca nie baczył na to, czy nieprawidłowość ta umożliwia w ogóle wyrażenie jakiegokolwiek woli wedle analiz psychologicznych. Znaczenie ma wyłącznie spełnienie przesłanek ustawowych.

Nie zna również prawo francuskie wady oświadczenia woli, jaką jest pozorność (*simulation*). Problem ten system francuski wiąże z zagadnieniem mocy wiążącej umowy pozornej, ograniczając jej skuteczność do stron, które ją zawarły (art. 1201 *c. civ.*). Uzasadnienia dla tego rozwiązania również dostarczają założenia psychologicznej koncepcji wad oświadczenia woli. Zauważa się bowiem, że istota pozorności nie polega wcale na wadliwości procesu woli, a nawet, że o żadnej wadliwości procesu woli nie może być tu mowy (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 54). W przypadku pozorności występuje wyłącznie fałszywość samego oświadczenia. Skoro tak, trudno, by ustawodawca francuski uznał pozorność za wadę woli. Na gruncie prawa polskiego okoliczność ta stanowi, rzecz jasna, argument na rzecz normatywnej koncepcji wad oświadczenia woli. Z tej samej przyczyny *code civil* nie reguluje zniekształcenia woli przez posłańca traktowanego w prawie polskim na równi z błędem (art. 85 k.c.). Jest to instytucja zupełnie obca tradycji prawa francuskiego niebaczącego na zniekształcenia treści oświadczenia niemające nic wspólnego z wadliwością w powzięciu woli (Flour, Aubert, Savaux 2022, 435).

Po drugie, nasuwa się uwaga, że w prawie francuskim odnajdujemy wspólną regulację wad oświadczenia woli w art. 1130 i 1131 *c. civ.* będącą rezultatem

¹⁸ Jest tak dlatego, że zgodnie z art. 1179 *c. civ.* sankcja nieważności względnej występuje w przypadku naruszenia normy mającej na celu ochronę interesu prywatnego, a nie interesu ogólnego, jak to jest w wypadku nieważności bezwzględnej. Artykuł 1129 *c. civ.* dotyczący braku świadomości lub swobody chroni przede wszystkim osoby znajdujące się w tym stanie, a więc ma na celu w pierwszej kolejności ochronę interesu prywatnego.

reformy z 2016 r.¹⁹ O ile art. 1131 *c. civ.* traktuje wyłącznie o wspólnym skutku wystąpienia wady oświadczenia woli, którym jest nieważność względna, o tyle art. 1130 *c. civ.* dotyczy już wspólnej przesłanki, którą spełniać muszą wszystkie wady oświadczenia woli, a mianowicie przesłanki istotności (charakteru determinującego). Jest to rozwiązanie odmienne od tego przyjętego przez polski kodeks cywilny. Na gruncie prawa francuskiego trudne do utrzymania są zatem wysuwane w doktrynie polskiej argumenty, że każda ze znanych ustawie wad oświadczenia woli stanowi sama dla siebie stan zamknięty (Lewaszkiwicz-Petrykowska 1973, 12) oraz że nie ma wady oświadczenia woli w ogólności, lecz występują tylko konkretne, opisane przez ustawę wady (Lewaszkiwicz-Petrykowska 2009, 850). Istnieje w prawie francuskim pewien wspólny, normatywny mianownik wad oświadczenia woli, który, jak się zdaje, jest konsekwencją przyjęcia przez tamtejszego ustawodawcę psychologicznej koncepcji wad oświadczenia woli, zakładającej konieczność wystąpienia nieprawidłowości procesu psychicznego autora oświadczenia w wypadku każdej wady.

Po trzecie wreszcie, istotna różnica między porównywanymi systemami ujawnia się na polu konsekwencji, jakie pociągają za sobą wady oświadczenia woli. Polski kodeks cywilny przewiduje bowiem dla nieznanymi kodeksowi francuskiemu wad, jakimi są brak świadomości lub swobody (art. 82 k.c.) oraz pozorność (art. 83 k.c.), sankcję nieważności bezwzględnej, dla pozostałych zaś nieważność względną²⁰. W prawie francuskim konsekwencja wystąpienia jakiegokolwiek znanej kodeksowi wady jest taka sama. Jest nią nieważność względna. I tutaj ujawnia się zatem wspólny normatywny mianownik wad oświadczenia woli w prawie francuskim, którego brak w prawie polskim²¹.

6. PODSUMOWANIE

Wnioski wynikające z prawnoporównawczej analizy ukształtowania wad oświadczenia woli w prawie polskim i francuskim wymagają zwięzłego podsumowania. Podkreślić należy, że oba systemy przyjmują za punkt wyjścia inną

¹⁹ Dotychczas istniał co prawda przepis art. 1109 *c. civ.*, który wymieniał poszczególne wady oświadczenia woli, nie określając jednakże ich wspólnych przesłanek.

²⁰ Pomijam tu odmienne konsekwencje wyrzysku.

²¹ Skłania to niektórych autorów do rozważania zagadnienia zamienności (*fongibilité*) wad oświadczenia woli (Terré et al. 2022, 362). Zauważa się, że ta sama nieprawidłowość w powzięciu woli podpadać może pod kilka norm prawnych regulujących różne wady. Doktryna francuska daleka jest jednak od definitywnego przyjęcia tezy o zamienności wad oświadczenia woli. Zgodnie z takim założeniem, nie tyle istotne byłoby stwierdzenie, z jaką wadą oświadczenia woli mamy do czynienia w danym przypadku, ile raczej to, czy w ogóle wystąpiła któraś ze znanych ustawie nieprawidłowości powzięcia woli. Konsekwencja ich wystąpienia jest bowiem tożsama. Przyjęcie tej tezy prowadziłoby w istocie do zanegowania potrzeby istnienia odrębnych przepisów dotyczących każdej z wad. Z tego względu pogląd ten jest nie do przyjęcia.

koncepcję wad oświadczenia woli: prawo polskie normatywną, a prawo francuskie psychologiczną. Wynika to po części z różnic co do samego pojęcia oświadczenia woli (*consentement*). W systemie francuskim tradycyjnie podkreśla się doniosłe znaczenie woli dla powstania zobowiązania, podczas gdy w systemie polskim przeważa raczej pogląd przywiązujący wagę do samego faktu złożenia oświadczenia. Rozdźwięk koncepcji oświadczenia woli prezentowanych w dwu porządkach prawnych nie przekłada się jednak w całej rozciągłości na praktyczne rezultaty stosowania przepisów o wadach oświadczenia woli. Znaczącą rolę odgrywa tu orzecznictwo, które łągodzi zbyt skrajne niekiedy rozwiązania, wynikające z koncepcji teoretycznych obu systemów.

Przyjęcie odmiennych koncepcji wad oświadczenia woli sprawia, że nieco inaczej w obu systemach przedstawia się katalog wad, zwłaszcza, gdy idzie o uznanie za wadę braku świadomości lub swobody oraz pozorności. Odmienne koncepcje powodują również pewne różnice w aksjologicznym uzasadnieniu unormowania wad. W doktrynie prawa polskiego podkreśla się, że regulacja wad oświadczenia woli ma na celu zarówno ochronę woli oświadczającego, jak i zaufania kontrahenta czynności prawnej oraz bezpieczeństwa obrotu. W nauce prawa francuskiego dominuje zaś ujęcie, które unormowanie błędu wiąże przede wszystkim z względami psychologicznymi, a regulację podstępu z względami moralnymi. Obie te kategorie leżą u podstaw regulacji groźby/przymusu. Stanowisko to jest jednak znacznie łągodzone w orzecznictwie. Przy rozstrzyganiu o prawnej doniosłości każdej z wad sądy biorą bowiem pod uwagę zarówno potrzebę ochrony woli oświadczającego, jak i konieczność ochrony interesów obrotu oraz kontrahenta czynności prawnej. W ten sposób judykatura wypracowała zresztą pewne dodatkowe przesłanki powoływania się na poszczególne wady oświadczenia woli. Zostały one uwzględnione przez ustawodawcę w treści aktualnie obowiązujących przepisów przy okazji reformy prawa zobowiązań z 2016 r. W literaturze francuskiej podkreśla się więc, że uznanie ustawodawcy dla dzieła judykatury jest symbolem zmiany epoki: „podczas gdy sędzia w 1804 r. miał być tylko ustami ustawy, ustawa stała się w 2016 r. ustami sędziego” (Loiseau 2016, 16).

BIBLIOGRAFIA

- Brenner, Claude. Aktualizacja Suzanne Lequette. 2019. „Acte juridique”. W *Encyclopédie Dalloz. Répertoire de droit civil*. Paris: Dalloz.
- Buffelan-Lanore, Yvaine. Virginie Larribau-Terneyre. 2022. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Sirey.
- Carbonnier, Jean. 2000. *Droit civil*. Tom 4. *Les obligations*. Paris: PUF.
- Dissaux, Nicolas. 2017. „Contrat: formation”. W *Encyclopédie Dalloz. Répertoire de droit civil*. Paris: Dalloz.
- Flour, Jacques. Jean-Luc Aubert. Éric Savaux. 2022. *Droit civil. Les obligations. L'acte juridique*. Paris: Sirey.
- Frison-Roche, Marie-Anne. 1995. „Remarques sur la distinction de la volonté et du consentement en droit des contrats”. *Revue trimestrielle de droit civil* 3: 573–578.

- Ghestin, Jacques. 1971. *La notion d'erreur dans le droit positif actuel*. Préface J. Boulanger. Paris: LGDJ. Reprint 2014. Paris: LGDJ.
- Ghestin, Jacques. Yves-Marie Serinet. 2017. „Erreur”. W *Encyclopédie Dalloz. Répertoire de droit civil*. Paris: Dalloz.
- Grzybowski, Stefan. 1974. *System prawa cywilnego*. Tom 1. *Część ogólna*. Red. naczelny Witold Czachórski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Gutowski, Maciej. 2010. *Wzruszalność czynności prawnej*. Warszawa: C.H. Beck.
- Jędrzejewska, Anna. 1989. „Wpływ teorii niedopuszczalności na koncepcje oświadczeń woli w polskiej judykaturze”. *Państwo i Prawo* 11: 75–86.
- Jędrzejewska, Anna. 1992. *Koncepcja oświadczenia woli w prawie cywilnym*. Warszawa: Polska Akademia Nauk – Instytut Nauk Prawnych.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska, Biruta. 1971. „Uwagi o konstrukcji wady oświadczenia woli w kodeksie cywilnym”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 6: 59–71.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska, Biruta. 1972. „Błąd jako wada oświadczenia woli”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 8: 7–17.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska, Biruta. 1973. *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Lewaszkiwicz-Petrykowska, Biruta. 2009. W *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*. Red. Małgorzata Pyziak-Szafnicka. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Loiseau, Grégoire. 2016. „Les vices du consentement”. *Contrats Concurrence Consommation* 5: 16–21.
- Longchamps de Bérier, Roman. 2020. *Dziela wybrane*. Tom 3. *Zobowiązania*. Red. Piotr Zakrzewski, Joanna Misztal-Konecka. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Machnikowski, Piotr. 2010. *Prawne instrumenty ochrony zaufania przy zawieraniu umowy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Machnikowski, Piotr. 2022. W *Zobowiązania*. Tom 1. *Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Komentarz*. Red. Piotr Machnikowski. Warszawa: C.H. Beck.
- Mazeaud, Denis. Aktualizacja Mathias Latina. 2018. „Lésion”. W *Encyclopédie Dalloz. Répertoire de droit civil*. Paris: Dalloz.
- Ohanowicz, Alfred. 2007. „Wady oświadczenia woli w projekcie kodeksu cywilnego”. W *Wybór prac*. Oprac. A. Guleczyński. 311–324. Warszawa: C.H. Beck.
- Pyziak-Szafnicka, Małgorzata. 2009. W *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*. Red. Małgorzata Pyziak-Szafnicka. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Radwański, Zbigniew. 1985. W *System prawa cywilnego*. Tom 1. *Część ogólna*. Red. Stefan Grzybowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Radwański, Zbigniew. 2008. W *System Prawa Prywatnego*. Tom 2. *Prawo cywilne – część ogólna*. Red. Zbigniew Radwański. Warszawa: C.H. Beck – Instytut Nauk Prawnych PAN.
- Radwański, Zbigniew. Krzysztof Mularski. 2019. W *System Prawa Prywatnego*. Tom 2. *Prawo cywilne – część ogólna*. Red. Zbigniew Radwański, Adam Olejniczak. Warszawa: C.H. Beck – Instytut Nauk Prawnych PAN.
- Rieg, Alfred. 1961. *Le rôle de la volonté dans l'acte juridique en droit civil français et allemand*. Strasbourg: LGDJ.
- Ripert, Georges. 1949. *La règle morale dans les obligations civiles*. Paris: LGDJ.
- Rudnicki, Stanisław. 1998. W *Komentarz do kodeksu cywilnego. Część ogólna*. Red. Stanisław Dmowski, Stanisław Rudnicki. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Szpunar, Adam. 1974. „Uwagi o pojęciu czynności prawnej”. *Państwo i Prawo* 12: 3–16.

- Terré, François. Philippe Simler. Yves Lequette. François Chénéde. 2022. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Dalloz.
- Wilejczyk, Magdalena. 2014. *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*. Warszawa: C.H. Beck.
- Wojewoda, Michał. 2009. W *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*. Red. Małgorzata Pyziak-Szafnicka. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wolter, Aleksander. Jerzy Ignatowicz. Krzysztof Stefaniuk. 2020. *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*. Warszawa: Wolters Kluwer.

Akty prawne

Code civil des Français; dernière modification le 21 mai 2023.

Ordonnance n° 2016–131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations (JORF n° 0035 du 11 février 2016).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27.10.1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U. nr 82 poz. 598).

Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 z późn. zm.).